

МАТЕМАТИКА И МАТЕМАТИЧЕСКО ОБРАЗОВАНИЕ, 2006
MATHEMATICS AND EDUCATION IN MATHEMATICS, 2006
*Proceedings of the Thirty Fifth Spring Conference of
the Union of Bulgarian Mathematicians
Borovets, April 5–8, 2006*

ЖИЗНЕНИЙ ПЪТ НА ЛЮБОМИР ЧАКАЛОВ

Владимир Чакалов

Рисковано е когато спомени за някого излизат под перото на негов родственик. Чувствата, както и дистанцията във времето, неминуемо водят до идеализиране на образа и в крайна сметка спомените описват личност, която повече или по-малко се различава от самия човек. Ще се постарая, облягайки се на проверени факти, да намаля този дефект.

Любомир Чакалов е роден на 18 февруари (6 февруари по стар стил) 1886 година в многодетното семейство на Никола и Мария Чакалови в гр. Самоков. След него се раждат още две деца, а общият брой на братята и сестрите е единадесет. Бащата, Никола Чакалов, е западнал абаджия и нуждата е постоянен спътник на семейството. Голяма част от братята и сестрите умират като деца или на млада възраст. До зряла възраст достигат само четирима.

Още в гимназията Любомир проявява интерес към математиката. Както съм чувал от него тогава той се е запознал с верижните дроби от руския учебник по алгебра на Давидов. Като признание за математическите си способности, съучениците му от пловдивската гимназия му дават прякора “Питагор”. След завършване на средно образование в 1904 година, желанието му е да се запиши студент по математика. Ето как той описва този период от живота си:

“... След като завърших средното си образование в Пловдив, моето горещо желание беше да следвам математика. Баща ми, завършил само килийно училище в Самоков, но буден и природно интелигентен, ценеше високо просветата и образованието. Той нямаше нищо против да продължа образованието си в Университета, но нямаше средства да ме поддържа още четири години. На стипендия също не можех да разчитам, защото по онова време държавата не полагаше почти никакви грижи за създаване на бъдещи научни и просветни кадри. При тези обстоятелства аз бях принуден да се откажа от моята мечта и да си търся работа. Назначиха ме учител в едно от близките самоковски села. В семейството ми настана сериозна тревога за това, че не мога да се отдам на желаната наука. За мое щастие един от братята ми изяви готовност да отдели от скромните си средства, за да ме поддържа и аз се записах през есента на 1904 година в Софийския Университет по желаната от мен специалност. За да спестя пътните разноски за файтон, изминах пешком пътя от Самоков до София с 14 лв в джоба си, но се чувствах по-богат от милионера, защото постигнах заветната си мечта.”

Любомир завършва следването си през 1908 г. и още същата есен е привлечен на работа като асистент към Катедрата по Висш анализ на проф. Емануил Иванов. Тук

му е мястото да кажем няколко думи за обстановката в специалност математика. По това време работи първото поколение професори: Атанас Тинтеров, Антонин Шоурек (чех по произход), Емануил Иванов и Марин Бъчеваров, както и доцентите Спиридон Ганев и Георги Стоянов (загинал от холера през Балканската война в 1912 година). За ролята им за развитието на математическата наука у нас нека дадем отново думата на Любомир Чакалов.

“... Моите професори в Софийския Университет не бяха някои знаменитости в науката, защото почти всички бяха бивши гимназиални учители, назначени за преподаватели във Висшето училище в София, преименувано със закон от 1904 година в Софийски Университет. Те изпълняваха най-добросъвестно задълженията си като преподаватели, но нямаха нужната подготовка, за да могат да се занимават с научно-изследователска работа, стояща на съвременна висока. Въпреки това обаче те имат големи заслуги в издигане на математическата наука у нас. Според моята преценка техните заслуги се състояха в това, че, първо, те създадоха прекрасна библиотека при Математическия Институт, без която не е възможна никаква научно-изследователска работа и, второ, погрижиха се да подготвят добре квалифицирани научни кадри, които да ги заменят ...”.

Тук ще добавя, че всички новоназначени асистенти от онова време, по-късно професори от второ поколение: Кирил Попов, Иван Ценов, Любомир Чакалов, а след първата световна война Никола Обрешков и Димитър Табаков, биват изпратени на дългосрочна специализация в престижни европейски университети. Така, от есента на 1910 година Любомир Чакалов специализира в Германия в течение на две години. Първите 6 месеца в Лайпцигския Университет, а останалата година и половина – в Университета в Гьотинген, който е признат център на математическата мисъл, поради наличието на учени като Феликс Клайн, Давид Хилберт, Херман Минковски, Едмунд Ландау, Херман Вайл и Ото Тьоплиц. По време на специализацията най-силно въздействие над Любомир оказват лекциите и Семинара по Теория на числата на Едмунд Ландау. Любовта си към тази дисциплина той запази до края на живота си.

След завършване на специализацията през 1912 година започва неговата интензивна научна и преподавателска дейност. На 1 октомври 1914 г. той е избран за доцент при катедрата по Висш анализ на проф. Емануил Иванов, през 1919 г. е избран за извънреден професор, а през 1922 г. – за редовен професор при същата катедра, на която длъжност остава до пенсионирането си през 1952 г.

През учебната 1924/25 година е командирован на научна специализация в Парижкия и Неаполския Университет, която завършва със защита на докторската теза, озаглавена “Уравнения на Рикати”.

През 1925 г. е избран за член на Българската Академия на Науките.

Тук няма да се спирам на научното наследство на Любомир Чакалов. С тази задача се е заел проф. Борислав Боянов. Не ще отмина обаче преподавателската му дейност. Като лектор беше спокоен, лекциите му бяха подредени и ясни. Умееше да предугажда онези места, които биха затруднили студента и тъкмо там поставяше акцента при обясненията. Като экзаменатор беше търпелив, добронамерен, но възискателен. Човек може да добие представа за педагогическото ме майсторство, разгръщайки учебника му по Теория на аналитичните функции.

Заслужава да отбележим също семинара, който Чакалов водеше през цялата

си научна кариера. В него се разглеждаха въпроси, свързани с научните интереси на ръководителя и се поставяха задачи, а понякога и нерешени проблеми, даващи възможност на участниците да изпробват силите си. Не случайно през този семинар са минали всички професори от така нареченото трето поколение: Боян Петканчин, Благовест Долапчиев, Любомир Илиев, Алипи Матеев и Ярослав Тагамлицки, а някой от тях тъкмо там са направили първите си стъпки в науката.

През 1943 г. Чакалов е избран за ректор на Университета, пост, който според тогавашния регламент, се заемаше в течение на една година.

Сега, като имам предвид аудиторията, смятам да се спра по-подробно на подчертания интерес, който баша ми проявяваше към елементарната математика, както и към преподаването ѝ в средното училище (Него го смущаваше рязката граница между училищната и университетската математика. С оглед преодоляване на този разрыв, в 1940 година се организира курс лекции по основи на математиката, предназначен за учители. Лектори бяха Боян Петканчин, по основи на геометрията, и Любомир Чакалов – основи на аритметиката, алгебрата и анализа. В предговора към издадените на циклостил лекции под заглавие “Аритметика, алгебра и анализ”, Чакалов пише следното:

“... Всички вие сте изучавали в университета висша математика, която има повече или по-малко досег с тази, преподавана в гимназията. Обаче всеки от вас има съзнанието, че в Университета е получил знания, които нямат пряко приложение в училищната практика. Това се дължи на естеството на математическата наука и на програмите на средните и висшите училища. Учебната програма в Университета е съвсем различна от тази в средните училища. Докато при другите научни дисциплини, като химията и др., обучението се разширява постепенно на концентрични кръгове и в Университета се взема в по-разширен кръг това, което се взема в средните училища, с преподаването на математиката не е тъй. При обучаването по математика принципът на постепенност и приемственост бива нарушен два пъти: веднъж при постъпване на студента в университета и втори път – при напускането му. Всеки от вас е забелязал, че както преподаваната материя в университета, тъй и методите на преподаване се различават коренно от тези на средношколската математика. Тази слаба връзка между средношколската и университетската математика се отразява неблагоприятно и върху подготовката на кандидат-учителите, завършили вече университетското образование; те неволно си задават въпроса, какъв смисъл е имало изучаването на отвлечени теории, които нямат никакво приложение в училищната практика. Трябва да се признае, че в тези думи има нещо вярно и че трябва да се направи необходимото, за да се запълни тази празнина между елементарната и висшата математика ...”.

Според Чакалов, за да се намали тази разрыв следва в средното училище да се въведат елементи на диференциалното смятане (в онази епоха това не беше направено), а в Университета да се четат лекции по елементарна математика, в които, както той се изразяваше, елементарната математика да се излага от по-висше гледище. В изпълнение на тази препоръка, Любомир Чакалов обяви (ако не ме лъже паметта) от 1947 година двусеместриален курс по елементарна математика по два часа седмично. Даже катедрата, която той оглавяваше, се преименува в Катедра по Висш анализ и елементарна математика. Успоредно с това, той участва като съавтор в написването на следните учебни помагала: Учебник по планиметрия за V клас

(сега IX клас), Учебник по алгебра за VI клас (X клас), както и Сборник със задачи по алгебра и геометрия за средните училища и за кандидат-студенти.

Най-голям е приносът на Чакалов в създаването на задачи. Неговите задачи са по правило с проста формулировка и трудно решение (или, както той се изразяваше, “майсторско решение”). Негови задачи фигурираха във всеки брой на Физико-математическото списание, а той беше до смъртта си (11 септември 1963 г.) несменяем завеждащ този отдел на списанието. За да си съставим впечатление за размера на тази дейност достатъчно е да кажем, че броят на задачите, зададени от него и публикувани в списанието е съизмерим с броя на публикуваните задачи от останалите автори.

Дотук не казахме за дейността на Чакалов в Българската Академия на Науките. През 1938 година той е избран за ковчежник (т.е. касиер) на академията. В онова време Академията е книжовно дружество с неголям бюджет, в който приходите идват освен от държавни субсидии, още от няколко фонда, завеждани от богати и науколюбиви българи. Това дава възможност работата през годината по изпълнение на бюджета да се придвижва и от неспециалист икономист, което даже не отнема цялото му време.

След 1947 година, когато към Академията започне създаването и организирането на институти, Чакалов беше избран за секретар на Отделението за математически, физически и технически науки. На този пост той беше до 1962 г. И тук научната му ерудиция и жизнен опит играеха положителна роля в работата му по организиране на новосъздадените институти.

Нека ми бъде позволено да завърша с няколко лични спомени и наблюдения.

Ще се спра най-напред на отношенията на баща ми с останалите му колеги. По моя преценка това бяха толерантни отношения. Не че между тях не е имало спорове. Това се е случвало особено по време на избори за професори или доценти във факултетния съвет. При това споровете са били понякога твърде разгорещени. Така например, когато бях дете (това беше през тридесетте години на миналия век) помня възбуждението, с което баща ми обясняваше на майка ми, която нямаше понятие от академичните проблеми, аргументите и контрааргументите на спорещите страни. Очевидно той търсеше не толкова мнението на майка ми, колкото желаше да се разтовари. Но тези спорове не водеха до враждебни отношения между колегите му.

Външният вид на баща ми беше спретнат. Той беше винаги добре облечен. Заслугата за това обаче е изцяло на майка ми, която винаги когато той трябваше да излезе, правеше критичен преглед на облеклото му, който преглед той понасяше с примирение.

В отношенията си с хората вън от къщи и в семейството беше различен. Вън от къщи беше въздържан, малко резервиран, но внимателен в отношенията с хората – било познати, колеги или студенти. В къщи като че ли се отпуснаше. Беше склонен да се шегува, обичаше семейството си и макар пестеливо, изразяваше чувствата си. По-голяма част от времето, когато беше сред нас обаче той прекарваше в кабинета си, наведен над бюрото и пишейки някакви неразбираеми за детския ми ум неща. Не помня някога да се е пораждал спор в семейството. Макар че баща ми никога не е изявявал претенции, всички ние се съобразявахме с него и се стараехме да му осигурим възможно най-добри условия за неговите занимания.

Накрая бих желал да завърша със заключителните думи от статия, написана от моя колега Тодор Генчев (за съжаление той вече не е между нас) и публикувана в “Народна култура” през 1986 г. Те са може би емоционално оцветени, но съдържат истини.

“... За хората от моя кръг Любомир Чакалов остава образец на човек с академично поведение. Достолепен и изискан, приветлив и сдържан, той се отличаваше с прекрасно чувство за мярка. През последните си години той беше най-влиятелния патриарх на българската математика. Неговият неоспорим авторитет допринасяше много за онази спокойна атмосфера на умереност и професионална толерантност, която живее в моите спомени неразривно свързана с онези отдалечени времена ...”.

Владимир Чакалов
ул. “А. Ронкали” № 7
1504 София